

“...บานอเป็นดนตรีและการละเล่นท้องถิ่นที่สืบทอดกันมาหลายชั่วอายุคน บานอ จึงสะท้อนให้เห็นถึงรูปแบบที่ผสมผสานกลมกลืนกันระหว่างภูมิปัญญา ความเชื่อ ไสยศาสตร์ เวทมนตร์ คาถา ตลอดจนจริยธรรมของชาวบ้านอย่างแนบแน่น...”

บานอ : สื่อสะท้อนภูมิปัญญาของชาวไทย ที่นับถือศาสนาอิสลามจังหวัดชายแดนภาคใต้*

พรพันธุ์ เขมคุณาศัย **

ดนตรีและการละเล่นพื้นบ้านเป็นส่วนหนึ่งของวิถีวัฒนธรรมที่ผูกพันอยู่กับวิถีชีวิตของชาวไทยที่นับถือศาสนาอิสลามในจังหวัดชายแดนภาคใต้ โดยเฉพาะจังหวัดยะลา จังหวัดปัตตานี และจังหวัดนราธิวาส มาโดยตลอด จนกล่าวได้ว่าดนตรีและการละเล่นพื้นบ้านดังกล่าวได้กลายเป็นมรดกทางสังคมที่สะท้อนให้เห็นมรดกทางปัญญาของกลุ่มชนไปแล้วอย่างชัดเจน ทั้งนี้เพราะการแสดงออกของดนตรีและการละเล่นพื้นบ้านเป็นการสื่อความหมายทางสังคม¹ และเป็นแหล่งข้อมูลที่เก็บรวบรวมเรื่องราวของสังคมและวัฒนธรรมเอาไว้ไม่ว่าจะเป็นค่านิยม โลกทรรศน์ คตินิยม ความเชื่อ ภาษา ความสัมพันธ์ทางสังคมในแง่ต่าง ๆ² ดังนั้น ดนตรีและการละเล่นพื้นบ้าน นอกจากปรากฏภูมิปัญญาชาวบ้านที่สอดแทรกอยู่ในบริบทการเล่น ทั้งในแง่ความรู้ ความคิด จินตนาการ ตลอดจนจริยธรรมแล้ว ยังเป็นสิ่งที่ทรงคุณค่าและคงไว้ซึ่งความภาคภูมิใจของบรรพชน

* บทความนี้เป็นส่วนหนึ่งของงานวิจัยเรื่อง การศึกษาดนตรีและการละเล่นพื้นบ้านของชาวไทยที่นับถือศาสนาอิสลามจังหวัดนราธิวาส ซึ่งได้รับทุนอุดหนุนการวิจัยจากสำนักงานคณะกรรมการวัฒนธรรมแห่งชาติ ผ่านทางสำนักพัฒนาการศึกษา ศาสนา และวัฒนธรรมเขตการศึกษา 2

** อาจารย์ภาควิชาภาษาไทยและภาษาตะวันตก คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยทักษิณ อำเภอเมือง จังหวัดสงขลา

¹ อุดม หนูทอง. กลวิธีการเก็บข้อมูลดนตรีและการละเล่นพื้นบ้าน. เอกสารประกอบการบรรยายกลวิธีการเก็บข้อมูลวัฒนธรรมพื้นบ้าน ณ วิทยาลัยครูยะลา หมายเลข 15. หน้า 4

² ด. หน้า 15

“บานอ” : วัฒนธรรมที่กำลังจะสูญหาย

กำเนิด พัฒนาการ การสืบทอด การแพร่กระจาย และวิธีการเล่นบานอ

ประวัติ

บานอ เป็นเครื่องดนตรีประเภทกลองชนิดหนึ่ง ทำด้วยไม้เนื้อแข็งประเภทไม้หลุมพ้อ ซึ่งหน้ากลองด้วยหนังควาย ใช้มือหรือไม้บรรเลงให้เป็นจังหวะ จากการสืบค้นประวัติความเป็นมาของบานอ เชื่อว่า บานอเกิดขึ้นในประเทศมาเลเซียเมื่อหลายร้อยกว่าปีมาแล้ว เนื่องจากในสมัยก่อนความเจริญก้าวหน้าทางเทคโนโลยียังไม่มี ดังนั้นเมื่อเจ้าเมืองหรือเจ้านายมีการเฉลิมฉลองเนื่องในโอกาสหรือเทศกาลต่าง ๆ ก็จะจัดให้มีการตี/บรรเลงบานอขึ้นเพื่อให้เกิดเสียงดัง เมื่อชาวบ้านได้ยินเสียงก็จะมาดูและร่วมเฉลิมฉลองในเทศกาลนั้น ๆ

ที่มาของบานอ มีคำบอกเล่าสืบทอดกันมาว่า เมื่อชาวบ้านล้มวัวล้มควายนอกจากนำไปเป็นอาหารแล้วยังได้นำหนังไปใช้ประโยชน์อื่น ๆ อีก วันหนึ่ง ชาวบ้านนำหนังควายไปผึ่งแดดเพื่อให้แห้ง บังเอิญไปวางบนตอไม้ที่มีรูกวาง หลังจากผึ่งแดดไปได้สักพักก็ไปตรวจดูว่าหนังควายแห้งหรือยัง โดยใช้มือเคาะ/ตีลงบนหนังควายนั้นปรากฏว่า มีเสียงดังเกิดขึ้น จึงทำให้ได้คิดว่า ถ้านำหนังควายไปวางชิงบนท่อนไม้ที่ควานเนื้อได้ออกแล้วใช้มือหรือไม้ตีก็จะทำให้เกิดเสียงดังกังวานขึ้น และสามารถนำมาใช้บรรเลงเพื่อความสนุกสนานได้ ด้วยเหตุนี้ บานอจึงได้รับการคิดค้น สืบทอด และพัฒนามาจนถึงปัจจุบัน

จากการศึกษาพัฒนาการของบานอในอดีตและปัจจุบัน พบว่า มีความแตกต่างกันสองประการ คือ ขนาดและการตกแต่งสถานที่ ขนาดของบานอในสมัยก่อนจะมีขนาดเล็ก แต่ปัจจุบันมีขนาดใหญ่ขึ้น จึงมีชื่อเรียกว่า “บานอบือซา หรือบานอใหญ่” คือ มีความกว้างของหน้ากลองประมาณ 29 นิ้ว ความยาววัดจากหน้ากลองถึงท้ายประมาณ 23 นิ้ว และลิ้มซึ่งใช้สำหรับตั้งเสียงและเป็นขาตั้งด้วยมีความยาวประมาณ 19 นิ้ว การตกแต่งบริเวณที่ตั้งบานอ สมัยก่อนใช้ทางมะพร้าวประดับเพื่อความสวยงาม ปัจจุบันใช้เต็นท์หรือวางบนพื้นที่โล่งแจ้ง

อย่างไรก็ตาม เมื่อศึกษาเนื้อหาของดนตรีและการเล่นบานอ เห็นได้ว่า ปรากฏร่องรอยการประสมประสานระหว่างวัฒนธรรมอินเดีย วัฒนธรรมชวา และวัฒนธรรมไทย เป็นต้นว่า เพลงที่ใช้บรรเลงบางเพลงถอดมาจากทำนองของตัวละครเอกหรือตัวละครสำคัญจากเรื่องรามเกียรติ์ เช่น พระราม หนุมาน ฯลฯ บางเพลงนำมาจากจังหวะการเดินของม้านิลมังกรในเรื่องพระอภัยมณี

การแพร่กระจายและการสืบทอด

บานอ เป็นดนตรีและการเล่นพื้นบ้านที่นิยมในหมู่ชาวไทยที่นับถือศาสนาอิสลาม ซึ่งไทยได้รับอิทธิพลผ่านทางรัฐกลันตัน ประเทศมาเลเซีย และพบว่ามีการแพร่กระจายอยู่ในสามจังหวัด คือ จังหวัดยะลา จังหวัดปัตตานี และจังหวัดนราธิวาส โดยเฉพาะจังหวัดนราธิวาสปรากฏดนตรีประเภทนี้ในเขตอำเภอตากใบ อำเภอสูไหงปาดี และอำเภอแว้ง ทีมบานอที่มีชื่อเสียงในประเทศไทยมีอยู่ประมาณ 7 ทีมด้วยกัน

การสืบทอดบานอจะสืบทอดกันทางสายโลหิตจากรุ่นพ่อสู่รุ่นลูกไปตามลำดับเท่านั้น โดยเชื่อว่า หากถ่ายทอดให้กับบุคคลนอกเชื้อสายจะทำให้ความรู้เสื่อม ดังนั้น การสืบทอดบานอไม่ว่าจะเป็นด้านความรู้ความสามารถในการทำบานอ ความรู้เรื่องเสียง การปรับเสียง ทำนองเสียง ตลอดจนกระบวนการอื่น ๆ จึงสืบทอดเฉพาะในหมู่เครือญาติที่ใกล้ชิดกันดังกล่าว

องค์ประกอบ

องค์ประกอบของดนตรีและการเล่นบานอมีห้าประการ คือ คณะ บานอ(กลอง) โอกาสในการเล่น เวลาในการเล่น และสถานที่ที่ใช้เล่น

คณะบานอ ประกอบด้วย โต๊ะยอวอ(หัวหน้า) โต๊ะบอมอ(ผู้ช่วย) และผู้บรรเลง/ตีบานอ โต๊ะยอวอมีหน้าที่ควบคุมการบรรเลง ควบคุมเสียง ตลอดจนการปรับแก้เสียง เช่น เสียงแหลม เสียงทุ้ม เสียงสูง เป็นต้น ซึ่งหัวหน้าคณะจะจดจำ คิดค้น หรือปรับแก้เสียงประเภทต่างๆ ไว้ในสมองโดยไม่มีการบันทึกไว้เป็นลายลักษณ์อักษรแต่อย่างใด โต๊ะบอมอมีหน้าที่ร้ายเวทมนตร์คาถาเพื่อให้งิจกรรมที่กระทำสำเร็จตามความประสงค์ เป็นการบริกรรมเพื่อให้เกิดความซึ้งความศักดิ์สิทธิ์และเป็นการเสริมช่วยให้การแข่งขันประสพชัยชนะเหนือคู่แข่ง ผู้บรรเลง คณะหนึ่งๆ จะมีจำนวนผู้บรรเลงอย่างน้อย 12 คน และไม่เกิน 48 คน โดยจะผลัดเปลี่ยนหมุนเวียนกันบรรเลงรอบละ 12 คน

บานอ(กลอง) คณะหนึ่งๆ จะมีบานอสำหรับใช้ในการแข่งขันทั้งหมด 6 ใบ ซึ่งแต่ละใบมีขนาดเท่ากัน แต่บานอของแต่ละทีมไม่จำเป็นต้องมีขนาดเท่ากัน

โอกาสในการเล่น บานอใช้เล่นในโอกาสต่างๆ กันดังนี้ นิยมเล่นหรือแข่งขันกันในทุกฤดูแล้ง คือ หลังจากเก็บเกี่ยวข้าวเสร็จเรียบร้อยแล้วชาวบ้านว่างจากงานก็จะจัดให้มีการแข่งขันบานอขึ้นเพื่อความสุขสนุกสนานเพลิดเพลิน บรรเลงในงานประเพณีต่างๆ เช่น ประเพณีเข้าสู่นัด ประเพณีแต่งงาน เป็นต้น และบรรเลงในโอกาสต้อนรับบุคคลสำคัญ เช่น พระมหากษัตริย์ สุลต่าน นายกรัฐมนตรี รัฐมนตรี เป็นต้น

เวลาในการเล่น เวลาในการเล่น/แข่งขันบานอขึ้นอยู่กับโอกาส กล่าวคือ ถ้าเป็นการบรรเลงเนื่องในงานประเพณีหรือในโอกาสต้อนรับบุคคลสำคัญหรือเปิดสถานที่สำคัญก็จะบรรเลงตามหมายกำหนดการหรือกำหนดการที่เหมาะสม แต่ถ้าเพื่อแข่งขันการบรรเลงบานอจะเริ่มตั้งแต่เวลา 16.00 นาฬิกาของวันหนึ่งไปจนถึง 16.00 นาฬิกา ของอีกวันหนึ่ง ซึ่งใช้เวลาในการแข่งขันยาวนานถึง 24 ชั่วโมงหรือหนึ่งคืนกับหนึ่งวัน หรือจนกว่าจะมีผู้ชนะการแข่งขัน

สถานที่ที่ใช้เล่น เนื่องจากบานอมีเสียงทุ้มและก้องสะท้อนไปไกลมาก สถานที่ที่ใช้ในการแข่งขันจึงต้องเป็นบริเวณที่โล่งกว้าง เช่น สนามสาธารณะ สนามกีฬา เป็นต้น

วิธีการเล่น

บานอเป็นดนตรีและการเล่นท้องถิ่นที่สืบทอดกันมาหลายชั่วอายุคน บานอ จึงสะท้อนให้เห็นถึงรูปแบบที่ผสมผสานกลมกลืนกันระหว่างภูมิปัญญา ความเชื่อ โสยศาสตร์ เวทมนตร์คาถา ตลอดจนจริยธรรมของชาวบ้านอย่างแนบแน่น ดังนั้น บานอ จึงมีขั้นตอนที่บ่งบอกถึงวัฒนธรรมในอดีตของชาวไทยที่นับถือศาสนาอิสลามในจังหวัดชายแดนภาคใต้ ดังนี้

1. พิธีไหว้ครู ก่อนแสดงหรือแข่งขันบานอ จะต้องทำพิธีไหว้ครูเพื่ออัญเชิญเจ้าประจำไม้ ให้มาประจำกลอง โดยเริ่มตั้งแต่นำบานอทั้ง 6 ใบมาตั้งเสียงและเทียบเสียงให้เท่ากัน แล้วจัดวางบานอเป็น 2 แถว แถวละ 3 ใบ แต่ละใบจะมีศักร์ศรีหรือฐานไม้เท่าเทียมกัน บานอใบที่สำคัญที่สุดจะได้รับการตกแต่งให้สวยงามเป็นพิเศษ จากนั้นก็จัดเตรียมอุปกรณ์ที่ใช้ประกอบพิธี 12 อย่าง ได้แก่ ดอกไม้หอม ข้าวเหนียวสีเหลือง หมากพลูและปูนขาว ดาดา (ขนมกวนชนิดหนึ่งทำด้วยแป้ง) ข้าวสารผสมขมิ้น กายาน(เกิดจากชันหรือยางไม้) สายสิญจน์ เทียนไข น้ำ ข้าวตอก ไม้สำหรับบรรเลงบานอ และเครื่องมือในการช่วยปรับความตึงของหน้ากลอง(ลิ่วปากกว้างและห่อไม้) เมื่อเตรียมการต่างๆ เรียบร้อยแล้ว โต๊ะบอมอก็จะทำพิธี ในการทำพิธีนั้นนอกจากเพื่อให้เกิดความซึ้งความศักดิ์สิทธิ์แล้ว ยังมีจุดมุ่งหมายเพื่อกระตุ้นปลุกเร้าให้ผู้เข้าแข่งขันทุกคนมีจิตใจที่ฮึกเหิมล้าพองอีกประการหนึ่งด้วย

2. การแข่งขันบานอ เมื่อทำพิธีเสร็จแล้ว ก็จะเคลื่อนย้ายบานอสู่สนามแข่งขัน ก่อนการแข่งขัน โต๊ะยอวอก็จะใช้เวลาประมาณ 20 นาที ตั้งเสียงและเทียบเสียงบานอให้มระดับเสียงเท่ากันทุกใบ จากนั้นการแข่งขันก็เริ่มขึ้น

ผู้บรรเลงบานอจำนวน 12 คน ก็จะตีบานอใบละ 2 คน พร้อมกันทั้ง 6 ใบ โดยตีรอบละประมาณ 1 ชั่วโมง ระหว่างที่กำลังมีการแข่งขัน โตะบอมอ ก็จะร้ายเวทมนตร์เสกคาถาอาคมกำกับอยู่ตลอดเวลา เพื่อเป็นการปลูกปลอบขวัญ กำลังใจให้แก่ผู้เข้าแข่งขันในคณะของตน ขณะเดียวกันโตะยอวอกก็จะคอยฟังเสียงและคิดปรับแก้เสียงอยู่ตลอดเวลาพร้อมทั้งคอยบอกผู้บรรเลงเพื่อปรับปรุงการตีให้ดีขึ้น

3. การตัดสินผลการแข่งขัน กรรมการผู้ตัดสินบานอมี 2 คน ซึ่งจะให้คะแนนโดยดูผลการตีในแต่ละรอบตามเกณฑ์ ดังนี้ ประการแรกพิจารณาความพร้อมเพรียง บานอแต่ละใบแม้จะมีท่วงทำนองในการตีไม่เหมือนกัน แต่เมื่อตีแล้วจะต้องมีความพร้อมเพรียงกัน และประการที่สองพิจารณาน้ำเสียง บานอจะต้องมีน้ำเสียงดี ดีในที่นี้หมายถึง ดัง กังวาน ไพเราะ ทุ่ม และนุ่มนวล น้ำเสียงในการบรรเลงนั้นนอกจากแสดงถึงความสามารถของผู้บรรเลงแล้ว ยังบอกถึงคุณภาพของบานออีกด้วย โดยเฉพาะบอกความตึงของหน้ากลองว่ามีมากน้อย/พอดีพอเหมาะเพียงไร

อย่างไรก็ตาม แม้ว่าเวลาในการแข่งขันบานอจะกำหนดไว้ 24 ชั่วโมง แต่บางคณะอาจแข่งขันไม่ถึง 24 ชั่วโมงก็ยอมแพ้ เนื่องจากไม่สามารถปรับน้ำเสียงให้ดีขึ้นได้

4. พิธีส่งเจ้าประจำไม้ หลังจากการแข่งขันสิ้นสุดลง โตะบอมอ ก็จะทำพิธีส่งเจ้าประจำไม้ ด้วยการสวดเวทมนตร์คาถา พร้อมทั้งเอามือลูบหน้ากลองบานอและวนเป็นวงกลมใบละ 3 รอบ จนครบทุกใบ พร้อมทั้งขีดข้าวสารผสมขมิ้นไปยังบานอทั้ง 6 ใบ 3 ครั้ง และในขั้นตอนสุดท้าย โตะบอมอจะใช้มือตีบานอใบที่สำคัญที่สุด 1 ครั้ง แต่ก่อนที่จะนำบานอไปเก็บก็จะมีการบรรเลงบานอด้วยจังหวะ “กูดกือเอย” ซึ่งเป็นการตีในลักษณะรัวหนัก ๆ และตืดตืด ๆ กัน จำนวน 3 รอบ ๆ ละ 3 ครั้ง เมื่อตีครบทั้ง 3 รอบก็นำบานอไปเก็บยังที่เก็บ

เพลงที่ใช้ในการบรรเลง

แม้ว่าบานอจะเป็นดนตรีและการละเล่นในระดับชาวบ้าน แต่ทั้งน้ำเสียง จังหวะ และทำนอง กล่าวได้ว่าเป็นศิลปะที่ต้องอาศัยความสามารถสูง ทั้งความสามารถเฉพาะตัว และความสามารถในการบรรเลงร่วมกับผู้อื่น โดยเฉพาะการบรรเลงด้วยฝ่ามือเป็นทำนองเพลงต่าง ๆ นับว่ามีความไพเราะมาก จนยากที่จะหากลองชนิดใดเทียบได้ การบรรเลงบานอมี 2 ลักษณะ คือ บรรเลงด้วยไม้ และบรรเลงด้วยฝ่ามือ

การบรรเลงด้วยไม้ ผู้บรรเลงจะต้องใช้เชือกซึ่งพันเป็นเกลียวพันมือเสียก่อนเพื่อป้องกันมือแตก เพราะในการแข่งขันแต่ละครั้ง รอบหนึ่ง ๆ จะต้องตีโดยใช้เวลาถึง 1 ชั่วโมง การบรรเลงด้วยไม้มีหลายจังหวะ ความไพเราะ ความดังกังวาน หรือความทุ่มนุ่มนวลของบานอ นอกจากขึ้นอยู่กับความสามารถและทักษะของผู้บรรเลงแล้ว ยังต้องอาศัยชั้นเชิงในการปรับแก้เสียงของโตะยอวอกอีกด้วย แต่เป็นที่น่าเสียดายว่าไม่ได้มีการบันทึกทำนองเพลงไว้เป็นลายลักษณ์อักษร เพียงแต่สอนกันด้วยสามัญสำนึก ความรู้สึก และการจดจำเท่านั้น

การบรรเลงด้วยฝ่ามือ จะแสดงในโอกาสงานพิธีต่าง ๆ ซึ่งการใช้ฝ่ามือบรรเลงนี้ถือได้ว่า ผู้บรรเลงจะต้องมีความสามารถเฉพาะตัวสูง ขณะเดียวกันในระดับคณะก็ต้องมีความพร้อมเพรียงเป็นน้ำหนึ่งใจเดียวกันด้วย เพราะบานอแต่ละใบนั้นจะบรรเลงไม่เหมือนกัน และทำหน้าที่ต่างกันในการประสมวง คือ บานอที่เป็นใบหลัก จะบรรเลงทำนองหลัก บานอใบที่มีความสำคัญรองลงมา จะทำหน้าที่เป็นเสียงประสานแนวที่หนึ่งซึ่งช่วยให้เพลงมีความไพเราะขึ้น ส่วนบานอใบที่เหลือทั้งหมด จะทำหน้าที่เป็นเสียงประสานแนวที่สอง ช่วยให้เพลงมีสีสันขึ้น

บานอทั้ง 6 ใบ แม้ว่าจะเป็นเครื่องดนตรีประเภทเดียวกัน มีลักษณะเหมือนกัน มีขนาดเท่ากัน และมีผู้บรรเลงคราวเดียวกันถึง 12 คน แต่เมื่อบรรเลงแล้วสามารถประสานกันได้อย่างดีเยี่ยม จึงทำให้เสียงของบานอมิมนต์เสน่ห์แก่ผู้ที่ได้ยินเป็นอย่างยิ่ง

เพลงที่ใช้ในการบรรเลงบานอด้วยฝ่ามือมีหลายเพลง แต่เท่าที่สืบค้นได้มีเพียง 9 เพลง ดังนี้

จะตือปี ใช้บรรเลงในงานพิธีต่าง ๆ เช่น งานเข้าสู่นัด งานแต่งงาน ฯลฯ ซึ่งบรรเลงสลับกับการร้องเพลง
ตุกาดาล เป็นเพลงที่นำมาจากจังหวัดเพลงของหนังตะลุง
ฮูลูบาล เป็นเพลงที่มีจังหวะทำนองแสดงลักษณะท่าเดินของหนูมาน ซึ่งเป็นตัวละครสำคัญในวรรณคดี
เรื่องรามเกียรติ์

เปาะดอโก เป็นเพลงที่นำมาจากจังหวัดเพลงของหนังตะลุงตอนที่ออกรูปเปาะดอโก(Pakdoko) ซึ่งเป็น
บ่าวของพระราชามีนิสัยซื่อ เชื้อชา ชอบสอดเวลาคนอื่นพูด

ฮาลอ เป็นเพลงที่คัดลอกมาจากการเล่น “ตือรี” ซึ่งเป็นพิธีกรรมสร้างขวัญกำลังใจและรักษาไข้วิธีหนึ่ง
ของชาวไทยที่นับถือศาสนาอิสลามในจังหวัดชายแดนภาคใต้ในอดีต

ยาโหมะเป็นเพลงที่มีวัตถุประสงค์เพื่อใช้บรรเลงต้อนรับเวลาที่ขบวนขันหมากของเจ้าบ่าวมาถึงบ้านเจ้าสาว
กูตอบือริง เป็นเพลงที่นำมาจากจังหวัดการเดินของม้า(ม้านิลมังกรซึ่งเป็นตัวละครในเรื่องพระอภัยมณี)
เป็นการเดินในลักษณะอย่างเหยาะ ๆ ซ้ำ ๆ

และยังมีอีกสองเพลงแต่สับสนชื่อไม่ได้ทราบแต่เพียงว่าเพลงหนึ่งเป็นเพลงที่คัดลอกมาจากทำนองแบบ
หนึ่งของ “รองเง็ง” ซึ่งบ่งบอกถึงความสนุกสนาน และอีกเพลงหนึ่งเป็นเพลงที่ใช้บรรเลงในโอกาสที่พระเจ้าแผ่นดิน
เสด็จ ซึ่งจะเป็นการบรรเลงในลักษณะที่เหมือน “พระราม” เสด็จ

คุณสมบัติของผู้บรรเลง

บานอเป็นเครื่องดนตรีประเภทกลองที่มีวิธีการเล่นแตกต่างไปจากกลองประเภทอื่น ๆ โดยเฉพาะการเล่น
เพื่อแข่งขัน ซึ่งมีวัตถุประสงค์เพื่อชัยชนะเหนือคู่ต่อสู้ ดังนั้น ผู้บรรเลงบานอจะต้องมีคุณสมบัติหลายประการ
ประกอบกัน คือ มีสมาธิแน่วแน่และมีจิตใจจดจ่ออยู่กับการฝึกฝนเท่านั้น มีความความอดทนเข้มแข็ง เพราะจะต้อง
ฝึกตีจนมือแตก มีความพร้อมเพรียงเป็นน้ำหนึ่งใจเดียวกันมีไหวพริบและปฏิภาณ ผู้บรรเลงบานอไม่ว่าจะเล่นใน
หน้าที่หรือตำแหน่งใดจะต้องมีความสามารถในการฟังเสียงและประสานเสียงร่วมกันได้ตลอดทั้งเพลงเพื่อไม่ให้
เกิดการล่มกลางคันได้ และมีความเชื่อในความศักดิ์สิทธิ์ของบานอซึ่งมีเจ้าประจำไม่ลืมหูลืมตาอยู่

การแต่งกายของผู้บรรเลง

การแต่งกายของผู้บรรเลงบานอได้สะท้อนให้เห็นถึงอิทธิพลของวัฒนธรรมชาว กล่าวคือ สวมกางเกง
ขาสั้นมีผ้าโสร่ง เรียกว่า “ผ้าซอกเกต” ยาวประมาณเข่า สวมทับกางเกง พร้อมทั้งใช้ผ้าคาดสะเอวรัดโสร่งเพื่อความ
กระชับอีกชั้นหนึ่ง ส่วนบนศีรษะมีผ้าโพกศีรษะลักษณะเดียวกับนักแสดง “ซิลัตมินังกาเบา” (Silat Minangkabau)
ซึ่งเป็นศิลปการต่อสู้ที่มีชื่อเสียงของเมืองมินังกาเบาบนเกาะสุมาตราทางตอนเหนือในสมัยกษัตริย์มัชปาหิต
(Majapahit) ประเทศอินโดนีเซีย

ภูมิปัญญาท้องถิ่นของชาวไทยที่นับถือศาสนาอิสลามที่ปรากฏอยู่ในบริบทของ “บานอ”

ภูมิปัญญาท้องถิ่น (Local Wisdom) หมายถึง องค์ความรู้ที่ชาวบ้านคิดเอง ทำเอง ตลอดจนดัดแปลง
และพัฒนาประสบการณ์นั้น ๆ ไปใช้ประโยชน์ในวิถีชีวิตของตนได้อย่างเหมาะสม

จากการศึกษาดนตรีและการละเล่นบานอ ปรากฏภูมิปัญญาท้องถิ่นของชาวไทยที่นับถือศาสนาอิสลาม
ดังต่อไปนี้

สมาคมชาวบ้าน ชุมชนท้องถิ่นได้พัฒนาระบบสังคมของตนอย่างเป็นรูปธรรม โดยเฉพาะกระบวนการ
สร้างความสัมพันธ์ซึ่งสะท้อนภาพความเป็นน้ำหนึ่งใจเดียวกันของสังคมชนบทที่ยังไม่แตกสลายได้อย่างชัดเจน

ทุกครั้งที่มีการละเล่นหรือการแข่งขัน เกือบทุกคนในหมู่บ้านก็จะพร้อมใจกันไปให้กำลังใจแก่คณะบานของตน พฤติกรรมดังกล่าวนอกจากแสดงถึงศักดิ์ศรีแล้วยังบ่งบอกถึงคุณธรรมจริยธรรมของชาวบ้านหลายประการ เป็นต้นว่า ความสามัคคี ความรักพวกพ้อง และหมู่คณะ ความมีน้ำใจเอื้ออาทรต่อกัน นอกจากนั้น บ้านของหัวหน้าคณะยังเป็นสถานที่ที่ชาวบ้านใช้พบปะสมาคมกัน เรื่องราวที่เกิดขึ้นในหมู่บ้านหรือข่าวสารจากภายนอกก็จะถ่ายทอดเล่าสู่กันฟัง ขณะเดียวกันปัญหาต่างๆ ภายในหมู่บ้านก็จะได้รับการช่วยเหลือคลี่คลายโดยกระบวนการกลุ่มได้ในระดับหนึ่ง จึงกล่าวได้ว่า จริยธรรมซึ่งเป็นรากเหง้าของสังคมชนบท ควรที่รัฐจะได้ส่งเสริมให้แพร่กระจายออกไป และนำเอาจุดเด่นนี้ไปพัฒนาสังคมโดยผ่านสมาคมชาวบ้าน ก่อนที่สื่อดนตรีและการละเล่นพื้นบ้านจะเสื่อมสลายไป เพราะไม่อาจต้านทานกระแสโลกาภิวัตน์ได้

การปลูกฝังจริยธรรม จุดเด่นประการหนึ่งของดนตรีและการละเล่นบานอยู่ที่การปลูกฝังจริยธรรม โดยเฉพาะผู้ที่สมัครเป็นสมาชิกของคณะบานจะต้องผ่านการฝึกฝนอย่างหนักและมีจริยธรรมเป็นคุณสมบัติประจำตัว ซึ่งได้แก่ ความเชื่อ สมาธิ ความเข้มแข็งอดทน และความพร้อมเพรียงเป็นน้ำหนึ่งใจเดียวกัน

ความเชื่อ ผู้ที่บรรเลงบานอเป็นอาชีพ มีความเชื่อว่าบานอทุกใบมีเจ้าประจำอยู่ เมื่อว่างจากภารกิจประจำวันทุก ๆ คืนจะต้องบรรเลงบานอ ถ้าวินโชนหยุดเล่นจะรู้สึกอ่อนเพลีย เหนื่อยหน่าย โดยเฉพาะโต๊ะยอวอถ้าหยุดเล่นก็จะเจ็บป่วยทันที ดังนั้น สมาชิกบานอทุกคนจะต้องพร้อมเพรียงกันฝึกปรือฝีมืออยู่เสมอ

นอกจากนั้น การตัดไม้ของชาวบ้านก็เป็นการตัดเพื่อนำไปใช้ประโยชน์ในหมู่คณะ เมื่อถึงเวลาที่จะนำบานอออกใช้ ก็จะมีพิธีบูชาเจ้าประจำไม้ เป็นระลึกถึงบุญคุณของไม้ ดังนั้น จิตสำนึกในการรักษาป่าของชาวบ้านจึงมีอยู่อย่างเปี่ยมล้น รัฐจึงควรนำจุดแข็งดังกล่าวไปใช้ให้เป็นประโยชน์ในการอนุรักษ์ป่าโดยอาศัยพลังของชุมชน

ความเข้มแข็งอดทน สมาชิกของบานอทุกคนจะต้องมีน้ำอดน้ำทน มีความแข็งแกร่ง เพราะต้องฝึกฝนอย่างหนักจนกระทั่งมือแตก ทั้งนี้เพื่อให้เกิดความชำนาญ สามารถจดจำจังหวะและทำนองเพลงที่ใช้ในการบรรเลงได้ สามารถที่จะบรรเลงประสมวงได้ และสามารถบรรเลงเพื่อการแข่งขันโดยใช้ระยะเวลาอันยาวนานได้ หากไม่มีความเข้มแข็งอดทนเพียงพอแล้วก็ไม่สามารที่จะฝึกฝนหรือพัฒนาฝีมือของตนให้เท่าเทียมหรือดีกว่าผู้อื่นได้

สมาธิ คือ ความตั้งใจมั่น สมาชิกแต่ละคนหากมีเฉพาะความเข้มแข็งอดทนแต่เพียงประการเดียวแล้ว ก็ไม่อาจที่จะประสบความสำเร็จได้ การมีใจเป็นสมาธิ จึงเป็นคุณสมบัติที่สำคัญอีกประการหนึ่งที่หัวหน้าคณะมุ่งปลูกฝังให้เกิดขึ้นในตัวของผู้สมาชิกทุกคน

ความพร้อมเพรียงเป็นน้ำหนึ่งใจเดียวกัน บานอมีการประสมวงโดยใช้เครื่องดนตรีชนิดเดียวกัน ดังนั้น ความไพเราะของเสียงดนตรีจึงขึ้นอยู่กับความสามัคคีพร้อมเพรียงเป็นน้ำหนึ่งใจเดียวกันของผู้บรรเลงทุกคน

กล่าวได้ว่า การขัดเกลาจิตใจแก่สมาชิกในชุมชนให้มีจริยธรรมดังกล่าว เป็นหน้าที่และเป็นวิถีชีวิตส่วนหนึ่งของชาวบ้านอยู่แล้ว หากรัฐส่งเสริมให้ดนตรีและการละเล่นบานอแพร่กระจายออกไปยังท้องถิ่นอื่น เชื่อว่ากระบวนการปลูกฝังจริยธรรมด้วยวิธีการข้างต้น จะเป็นกระบวนการที่มีประสิทธิภาพวิธีหนึ่ง

การประยุกต์ศิลปะแขนงต่าง ๆ ดนตรีและการละเล่นบานอได้มีการนำเอาศิลปะแขนงต่าง ๆ มาประยุกต์ไว้ในจังหวะและทำนองเพลง เป็นต้นว่า

วรรณกรรม เช่น วรรณคดีเรื่องรามายณะ ได้มีการถอดลักษณะการเดินของตัวละครสำคัญ ซึ่งได้แก่ พระรามและหนุมาน มาประยุกต์เป็นจังหวะและทำนองเพลงเพื่อใช้ในการบรรเลง มีการถอดลักษณะการเดินและการควบของม้านิลมังกร ตัวละครในเรื่องพระอภัยมณี มาประยุกต์เป็นจังหวะและทำนองเพลงที่เรียกว่า “กูตอปือรัง” คือ จังหวะในการเดินลักษณะอย่างเหยาะ ๆ ซ้ำ ๆ และทำนองเพลง “กูตอกือแย” คือ เป็นลักษณะการควบเร็ว ๆ เป็นต้น

การเล่น ที่บานอนำมาประยุกต์ใช้ในการบรรเลง ได้แก่ หนึ่งตะลุง ปรากฏว่า มีการนำเพลงจาก หนึ่งตะลุงพื้นบ้านในขณะที่กำลังออกรูป “เปาะดอโก” ซึ่งเป็นตัวตลกมาดัดแปลงเป็นทำนองเพลง และนำเพลง บรรเลงซึ่งใช้ประกอบทำเดินแบบหนึ่งของ “รองเง็ง” อันเป็นศิลปะการเต้นที่ชุมชนในจังหวัดชายแดนภาคใต้จนถึง ปลายแหลมมลายูในอดีตนิยมมาดัดแปลงเป็นทำนองเพลง

พิธีกรรม ในการบรรเลงบานอ จะมีเพลงที่ดัดแปลงมาจากการละเล่น “ตือรี” ซึ่งเป็นพิธีกรรมรักษาไข้ อย่างหนึ่งของชาวไทยที่นับถือศาสนาอิสลามในอดีต

จะเห็นว่า ชาวบ้านมีความรู้ความสามารถในการประยุกต์ศิลปะแขนงต่าง ๆ มาใช้ได้อย่างเหมาะสม จึง เชื่อว่า หากรัฐส่งเสริมและเปิดโอกาสให้ชาวบ้านได้วางแผนและมีส่วนร่วมในการพัฒนาชุมชนด้วยภูมิปัญญาของ ตนเอง เขาย่อมสามารถที่จะปรับปรนวิถีชีวิตให้สอดคล้องกับเปลี่ยนแปลงของสังคมโลกได้อย่างเหมาะสม

“บานอ” ถือได้ว่าเป็นผลงานชั้นครู เพราะ แทบไม่น่าเชื่อเลยว่า “บานอ” ซึ่งมีลักษณะเหมือนกันทั้ง 6 ใบ เมื่อประสมวงบรรเลงเป็นเพลงแล้ว จะมีความไพเราะเป็นอย่างยิ่งจนยากที่จะหากลองชนิดใดเทียบได้ แต่เป็นที่น่า เสียดายว่า ภูมิปัญญาในส่วนนี้ยังไม่มีโอกาสได้เปิดเผยหรือถ่ายทอดเป็นสมบัติของสาธารณะชน เนื่องจากความเชื่อ ที่ว่า บานอเป็นมรดกตกทอดทางสายโลหิต นอกจากนั้น ความรู้ ความสามารถในการฟังเสียงดีหรือไม่ดีอย่างไร ไม่สามารถที่จะสอนกันได้ด้วยตัวหนังสือ เพราะวิญญานแห่งการรับรู้จะสื่อกันทางสายเลือด บุคคลภายนอก ไม่สามารถที่จะเรียนรู้ได้ ด้วยเหตุนี้ จึงไม่มีการบันทึกทำนองเพลงไว้เป็นลายลักษณ์อักษรแต่อย่างใด ดังนั้นจึงเป็น ไปได้ว่า ภูมิปัญญาในส่วนนี้อาจสูญหายในไม่ช้า เนื่องจากขาดทายาทสืบทอดตามความเชื่อดังกล่าว

หนังสืออ้างอิง

อุดม หนูทอง. กลวิธีการเก็บข้อมูลดนตรีและการละเล่นพื้นบ้าน. เอกสารประกอบการบรรยาย กลวิธีการเก็บ ข้อมูลวัฒนธรรมพื้นบ้าน ณ วิทยาลัยครูยะลา หมายเลข 15, 2534.